

Muallim Naci'nin Mecmua-i Muallim'deki Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Yazı ve Görüşleri

Geliş Tarihi:27.11.2014
Kabul Tarihi:12.06.2015

Lokman TAŞKESENLIOĞLU*

Öz

Tanzimat dönemi ile ortaya çıkan yenileşme düşüncesi ve düşünce çerçevesinde şekillenen tartışmaların odağındaki isimlerden biri de Muallim Naci'dir. Eski edebiyat anlayışını sürdürmek isteyenler, kendilerine bu yolda Muallim Naci'yi önder kabul etmişlerse de kendisi edebiyatın yenileşmesi gerektiğini savunmuştur. Muallim Naci'yi özel kılan tarafı da bu yenileşmenin nasıl gerçekleşmesi konusundaki düşünceleridir. Eski edebiyat anlayışının yok sayılmak istenmesine, tamamen reddedilmesine karşı çıkmış; batı anlayışının sadece taklit edilmesini de şiddetle eleştirmiştir. Bu doğrultudaki fikirlerini, kendi çıkardığı Mecmua-i Muallim dergisinde de ele almıştır.

Anahtar kelimeler: Muallim Naci, Mecmua-i Muallim, Eski Edebiyat, Divan Edebiyatı

Muallim Naci's Articles and Views About the Classic Literature in the Magazine of Mecmua-i Muallim

Abstract

One of the names on the Tanzimat period with emerging innovation thinking and focus of the debate is shaped in the conceptual framework Muallim Naci. Those who want to maintain the old literary understanding, they have agreed to call themselves leaders Muallim Naci himself this way, he advocated the innovation literature. Muallim Naci special that makes this side of innovation are thinking about how to make that happen. No understanding of ancient literature considered to be desired, totally opposed to the rejection; only the imitation of western understanding was also strongly criticized. Ideas in this direction are also discussed in Mecmua-i Muallim magazine of his own interests.

Keywords: Muallim Naci, Mecmua-i Muallim, Classic Literature, Divan Literature

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü. lokmantaskesenlioglu@gmail.com

Giriş

Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki yenileşme döneminin meşhur şahsiyetlerinden biri olan Muallim Naci, kendi devrinde eski edebiyatı en iyi bilen, klasik tarza bağlı bir şahsiyet olmakla beraber yeni tarzda da oldukça başarılı manzumeler kaleme almış olan büyük bir şair; Türkçenin doğru bir şekilde kullanılması konusunda ciddi hassasiyet gösteren ve çevresini bu konuda uyaran, dile katkıları nedeniyle altın madalya ile taltif edilen büyük bir dilci; Tercüman-ı Hakikat, İmdadü'l-Midad, Saadet, Teavün-i Aklam, Mecmua-i Muallim, Mürüvvet gibi birçok yayın organında faal bir şekilde görev yapmış güçlü bir gazeteci; hem resmi hem de özel kurumlarda hocalık yapmış, “Muallim” sıfatını hak etmiş başarılı bir öğretmen; Arapça, Farsça ve Fransızcadan edebiyatımıza tercüme kazandıran bir çevirmen; bunlarla beraber kırk dört yıllık yaşamına daha pek çok marifet sığdırmış eşine az rastlanır bir Osmanlı entelektüelidir.

Mecmua-i Muallim ise Muallim Naci'nin 30 Eylül 1303 (hicri), 24 Muharrem 1305 (rumi) (12 Ekim 1887) - 3 Teşrin-i sâni 1304 (hicri), 10 Rebiülevvel 1306 (rumi) (15 Kasım 1888) tarihleri arasında çıkardığı bir yayındır. Toplam elli sekiz sayı yayımlanan dergi, kapanıncaya kadar Muallim Naci tarafından tek başına çıkarılmıştır. Derginin elli sekizinci sayıda son bulmasının ise sebebi bilinmemektedir (Tarakçı, 1994). Fakat son sayıdaki bazı yazıların devamının olduğunun bildirilmesi ve Muallim Naci'nin eksik kalan yazılarının devamını teşkil eden el yazısı ile yazdığı nüshaların ele geçirilmesi göz önünde bulundurulduğunda, kendisinin dergiyi çıkarmaya devam edeceğini planladığını söyleyebiliriz (Şafak, 2000).

Mecmua-i Muallim'de Naci

İlk sayıdan itibaren, bir kitap şeklinde okunup muhafaza edilmesi düşünülerek sayfa numaraları devam ettirilen derginin, bazı sayıların ikinci hatta üçüncü baskısı yapılması (tab-ı salis sayı: 1,2; tab-ı sani sayı: 3,5,6,7,8,9,10,11) ve bugün İstanbul, Bursa, Ankara, Eskişehir, Erzurum, İzmir gibi farklı şehirlerdeki çok sayıda kütüphane ve koleksiyonlarda nüshalarının bulunması nedeniyle (Duman, 2000) büyük ilgi gördüğü söylenebilir.

Düzenli biçimde her hafta dört sayfa yayımlanan dergide dikkati çeken ilk şey, ilk sayıda “Mukaddime” bölümünde “Mecmua-i Muallim sâye-i terakki vâye-i pâdişâhîde elinden geldiği kadar edebiyata hizmet edecektir. Mekâtib-i şâhânedede âcizâne verilen derslerin hulasalarıyla beraber sâir her türlü âsâr-ı edebiyeyi hâvi bulunacaktır.”(Muallim Naci, 1303: 1) ifadesiyle her türlü edebiyat ürünü bulunacağı bildirildiği halde, devrin diğer edebiyat dergilerinden farklı olarak birkaç istisna dışında tamamen eski edebiyat yazılarını ihtiva etmesidir. Yeni ve aktüel konularla ilgili hemen hiçbir şeyin yer

almadığı mecmuaya, bir eski edebiyat antolojisi de denilebilir. Dergide daha çok eski Türk edebiyatına dair makale, şiir ve iktibaslar mevcuttur. Dergide İsmâil Safâ, Ali Ulvi, Besim, İbrâhim Necâti, Mehmed Said, M. Selâhaddin gibi pek tanınmamış şair ve yazarların adına da rastlanmaktadır (Uçman, 1986).

Mecmua-i Muallim'in yayım hayatına girişi dolayısıyla 12 Teşrînievvel 1887 tarihli 843 numaralı Saâdet gazetesinin ilk sayfasında yaklaşık yarım sütun uzunluğunda bir yazı yayımlanarak okuyucu haberdar edilmiş, “*Gazetemiz hey'et-i tahrîriyye reisi Muallim Nâci Efendi Hazretleri mekâtib-i âliyyede tedrisiyle müştâgil oldukları edebiyat derslerinin istifadesini bir kat daha neşr ü ta'mîm etmek maksad-ı âlîhimmetânesiyle bu kerre bâlâdaki unvan tahtında bir mecmûa-i müfde neşrine ibtidâr ederek birinci nüshası ziver bahş-ı âlem-i matbuat olmuştur.*” denilerek bu yayının çıkış sebebinin benzerlerinden farklı mahiyette olduğu belirtilmiştir. Bu haber doğrultusunda, derginin daha ilk sayısından itibaren Muallim Naci'nin hocalık yaptığı Mekteb-i Hukuk ile Mekteb-i Sultani'de okuttuğu edebiyat derslerinin özetlerine geniş bir şekilde yer verildiği görülür. İlk sayıların ilgi görmesinin sebebi de büyük bir ihtimalle bu ders notlarıdır. İkinci sayıdaki “İhtar” başlıklı yazıda, “*İmtihan zamanlarının takarrübü cihetiyle bu nüshanın dersten ibaret olmasına lüzum görülmüştür*” ifadesi bunu doğrular niteliktedir (Uçman, 2003).

İlk sayıdan itibaren “*Mekteb-i Hukuk-ı Şahanede Verilen Derslerin Hulasası*” ve “*Mekteb-i Sultani Derslerinden*” başlıklarıyla “*lafz, harf, kelime, edevat, göre, bile, nice, çünkü, zira heyhad, kaşki, hep, hiç, dahi, ne ... ne, elif, vav, fesahat, sanki vb.*” dilbilgisi, edebiyat ve belagat konularıyla alakalı ders notları yayımlanmıştır. Konuların işleyişinde pek çok örnek de verilerek okuyucunun konuyu kavraması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu örnekler Fuzuli, Şeyh Galib, Nabi, Baki, Fehim-i Kadim, İzzet Molla, Nedim, Şeyhülislam Yahya, Nefi, Hakani, Neşati, Muhibbi gibi divan şirinin müstesna şairlerinden seçilmekle beraber Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Şinasi, Abdülhak Hamid, Yusuf Kamil Paşa gibi dönemin çağdaş şahsiyetlerinden de alınmıştır. Bu konuların arasında hem okuyucunun ilgisini çekecek hem de ders notlarının akışındaki tekdüzeliği kıracak “İstitrâd” bölümleri de eklenmiştir.

Dergide beşinci sayıdan itibaren “*Şark ve garb üdebâ ve hükemâsının âsârında görülen manzum, mensur birçok sânihatın yine manzum, mensur tercümelerini havi mecmuadır*” (Muallim Naci, 1303: 20) açıklamasıyla belirtilen “Müstefiz” bölümü oluşturulmuş, burada Emir Hüseyin, Ebu Mansur Se'alibi, Hüseyin Kâşifi, Firdevsi, Gazali gibi doğu medeniyetinin önemli şair ve yazarların eserlerinden manzum ve mensur tercümelerle Voltaire, Fenelon, La Fontaine, Gilbert, Lamartine, Moliere, Corneille, Florian, Bernard de Saint

Pierre, Sokrat, Fisagoras, Eflatun, Aristo, Charles Foster, Zola ve Boileau gibi önemli Avrupalı bilim ve sanat adamlarının eserlerinden ve sözlerinden örneklerin tercümeleri yer alır. Hatta Emile Zola'nın Thérèse Raquin romanının bir kısmının tercümesini 36-58 sayıları arasında bu dergide tefrika etmiştir. Bu bölüm Muallim Naci'nin hem doğu hem de batı kültür ve edebiyatlarına ne kadar aşina olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Her iki anlayışta da değer verdiği ürünler ve fikirler olduğunun göstergesidir. Kendi edebiyat anlayışının da bu çerçevede şekillendirmiştir.

Muallim Naci, “*Eslâf-ı Şuarâ-i Osmaniye'den en meşhurlarının muhtasar terâcim-i ahvâliyle - şimdiki lisan-ı edebimizde muvâfık bulunan - bazı eş'âr-ı müntehabasını hâvi mecmuadır.*” (Muallim Naci, 1303: 14) şeklinde belirttiği “Nümûne-i İntihâb” bölümünde ise divan şairlerini tanıtmış ve eserlerinden örnekler vermiştir. Bu yazı serisi, derginin anlayışını göstermesi açısından çok önemlidir. Naci'nin daha sonra Osmanlı Şairleri adıyla biraz daha genişleterek kitap halinde bir araya getireceği bu yazı serisinde sırasıyla şu şairlere yer verilmiştir: Şeyh Galib, Şeyhülislam Yahya, Bâkî, Usûlî, Sâbit, Yenişehirli Avni Bey, Neccarzade Rıza, Hoca Neş'et, Esrar Dede, Kethüdazâde Arif, Ahmed Fasîh, Beglikci İzzet, Hızırâgazade Sâid, Surûri, Sümbülzade Vehbi, Zâti, Ahmet Neyli, Hayali, Seyyid Vehbi, Hoca Fehim, Enderunlu Vasıf, Hakani, Fıtnat Hanım, Şeyhülislam Bahayî, Ragıp Paşa, Ebubekir Kâni, Naili-i Kadim, Nev'i, Cevri, Halim Giray ve Azmîzâde Mustafa Hâletî.

Ayrıca bu bölümde divan şairlerinin kısa hayat hikâyeleri ve eserlerinden örnekler vermiş, şairler ve şiir anlayışları hakkında kendi yorumlarını da belirtmiştir. Bu yorumlara bakıldığında Muallim Naci'nin genellikle eski edebiyatı övdüğü görülür:

“*Lisanımızda mesnevi tarzında yazılmış eş'âr-ı eslâfin en güzeli addolunabilir.*” (Hüsn ü Aşk için) (Muallim Naci, 1303: 14)

“*Gazeliyatından ibaret gibi olan eş'ârı ise bize o kadar latif görünür ki belagat-perverân hiç birisi kendisine muadil tutmaya gönlümüz razı olmaz.*” (Şeyhülislam Yahya için) (Muallim Naci, 1303: 25)

“*Baki, en mühim şairlerimizden maduddur. Millete lisan muallimliği etmiştir.*” (Muallim Naci, 1303: 39)

“*İtikadında sabitti. Fahrü'l-Kani unvanıyla yad olunsa layıktır.*” (Usuli için) (Muallim Naci, 1303: 43)

“*Herkesin bildiği bir sözü öyle zarıfane bir surette nazm eder ki okudukça safâyâb ve mütebessim olmamak kâbil olmaz.*” (Sâbit için) (Muallim Naci, 1303: 51)

“*Esrar'ın eş'ârı okudukça tabındaki rikkat hiss olunur. O tesir değme şairin sözünde bulunmaz.*” (Esrar Dede için) (Muallim Naci, 1303: 78)

“Leyla, Şeref gibi şairelerimize Zeyneb'i tercih etmek isteyenlere hak verebiliriz fakat bir melekü'ş-şairat tayin etmek lazım gelse biz Fıtnat'ı intihab etmek isteriz.” (Fıtnat Hanım için) (Muallim Naci, 1304: 189)

“Ragıp Paşa siyasetçe Vezir-i Hâkim namını almış olduğu gibi edebiyatça dahi Şair-i Hâkim unvanını kazanmıştır.” (Koca Ragıp Paşa için) (Muallim Naci, 1304: 193)

“Gazeliyatındaki taze taze tabirler; ince ince tasavvurlar; hususuyla yeni yeni zeminler erba-ı tabı meclub eder. İnsan o zeminleri görünce nazire söylemek hevesine düşer, fakat koca üstada yetişmek müşküldür. Şimdiye kadar kendisine peyrev olan şairlerden heyet-i mecmua-i âsâr itibarıyla müşarûn-ileyhe rekabet edecek dereceye varamamıştır.” (Naili-i Kadim için) (Muallim Naci, 1304: 217)

“Her vadide güzel şiir söylemek iktidarına haizdir. Hususuyla kı'ta söylemekte yegâne addolunabilir. Müşarûn-ileyh Osmanlı maarifperverlerinin ilelebed medar-ı mübahatı olacak nevadirdendir.” (Azvizade Hâleti için) (Muallim Naci, 1304: 229)

Fakat bu beğeni, körü körüne bir hayranlık duygusuyla veya eski edebiyat anlayışının yeniden güçlenmesi için geliştirilmiş tarafı bir müdafaa düşüncesiyle oluşturulmamıştır. Belli özellikleri ile eserine aldığı bazı şairler için şiir adına herhangi bir katkı sağlayamadıklarını, şiirlerini beğenmediğini de açıkça belirtir:

“Surûri'nin hezliyatı çekilir belalardan değildir. Kendisi bu cihetle ne kadar şayan-ı muaheze görülse bir şey denilemez.” (Muallim Naci, 1303: 112)

“Nefi'nin fahriyeleri lezzetle okunur. Taba heyecan verir. Vehbi'nin fahriyeleri okunacak olsa soğukluktan başka bir şey hiss olunmaz. İnsanın bazen güleceği de gelebilir”. (Sümbülzade Vehbi için) (Muallim Naci, 1303: 119)

Dergide ayrıca Muallim Naci'nin bazı şiirleri de yayımlanmıştır. Bunlardan Fuzuli'nin bir gazeline nazire olarak yazdığı “Fuzuli'ye Peyrev Olabilir miyim?” şiirinde Fuzuli'nin şiir anlayışından etkilendiğini, onun izinden gitmeyi arzu ettiğini hissettirmekte, onun gazellerindeki buğulu sesi kendi şiirinden yankılatmaktadır:

“Lutfuna layık görüp öldürmedi canan beni
Şimdi her saat onunçün öldürür hicran beni

Gamzesi rüyada olsun eylesin kurban beni
Tanrı hakkıyçün uyut bir lahza ey efgan beni” (Muallim Naci, 1304: 143)

Muallim Naci'nin saf ve samimi söyleyişlerle dolu, şekil ve muhteva itibarıyla yeni tarz şiirin oluşmasına katkı sağlayan şiirleri olduğu gibi, kalem tecrübesiyle eski tarzda yazdığı gazelleri de vardır. Tercüman-ı Hakikat'te bu

gazelleri yayımlaması, divan edebiyatı geleneğine bağlı şairleri de hareke geçirmiş, kısa sürede gazetede oldukça fazla eski şiir örnekleri yayımlanmaya başlamıştır (Altunış, 2006). Hatta bu nedenle Muallim Naci eski edebiyata olan bu düşkünlüğü onun Tercüman-ı Hakikat'ten uzaklaştırılması dahi sebep olmuştur (Tansel, 1953). Daha sonraları bu tarzdaki yazılarına Mecmua-i Muallim'de devam etmiştir. Dönemin kaynaklarında dahi Muallim Naci'nin bu hayranlığından bahsedilmektedir (Şimşekler, 1999).

Muallim Naci sadece eski edebiyatı savunan, yeni tarzı tamamen eleştiren bir düşünceye sahip olmadığı gibi; yeni edebiyat anlayışlarını, gelenekleri terk ederek derhal ve koşulsuzca benimsemeyi de hoş görmeyen bir şahsiyettir. Bu düşüncelerini “Demdeme” gibi eleştiri türündeki eserlerinde ve Mecmua-i Muallim'de görmek mümkündür.

Naci edebiyatta yenileşmeden ziyade taklitçiliğe karşı çıkmıştır. Batılı zihniyetin milli ve manevi bir süzgeçten geçirilerek benimsenmesi gerekliliğini vurgular. “*Edebiyat-ı Garbiyye şayan-ı taklid olabilir, fakat mukallidin güzeli, çirkinden fark edecek nazar-ı milliden mahrum bulunması hiçbir vakitte caiz olamaz. Buna cevaz verilecek olursa taklidin muzır olmamasına imkân verilemez. Basîrin vazifesini darîr ifa edemez. Etmeye kalkışırsa yanılır, kendine benzeyenleri de yanılır; hem dâl hem mudil olur.*” (Muallim Naci, 1303: 80). Ona göre edebiyatımızı asra uygun bir şekilde geliştirebilmek için taklitten uzak durmak kaynaklara yönelmek gerekmektedir ki elimizde iki kaynak vardır: birisi eslâfın eserleri, diğeri garp edebiyatı mahsulleridir. Edebiyatçıların şarkî eserlerin arıtılmasına, çağa uygun olmayan kısımlarının çıkarılıp düzeltilmesine çabalaması; garbî eserlerin de titiz bir şekilde seçilmesine, lüzumlu olan düşüncelerin alınmasına dikkat etmesi gerekmektedir (Tarakçı 1994, 23).

Eski edebiyat şaheserlerini sanat değeri bakımından aşağı görmek isteyen ve bu düşünce çerçevesinde eski şiirlerde delil arayan yeni tarz edebiyatçıları da eleştirir: “*Bu sözleri yanlış anlamak, yahud hiç anlayamamak yeni mektebin müdavimleri için şeref addolunamaz. Teceddüden dem uruyorsunuz, eski âsârda hata bulalım derken hata ediyorsunuz. Teceddüd böyle mi olacak? Taklidine yeltenmekte olduğunuz Avrupa'da Rönesans bu yolda mı meydana gelmiş? Sizin hâl ü kâlinize baktıkça gerçekten taraftar-ı telakki olanların dezespere olacakları geliyor.*” (Muallim Naci, 1303: 68)

Mutlaka eskiyi yeniye tercih etmeyi muhakemesizlik olarak vasıflandıran Naci (Tarakçı 1994, 25), eski zihniyetin aynen kalmasına da karşıdır. “*Asıl maksat şimdiki edebiyat tarzını desteklemektir.*” (Muallim Naci, 2004) diyen Muallim Naci'ye göre bugün geçmişten, gelecek de bugünden daha iyi olmalıdır. Fakat her yeni fikrin terakki getirmeyeceğini, hatta tedenniye sebep olacağını bir kez daha vurgulayarak geçmiş, bugün ve yarın arasındaki

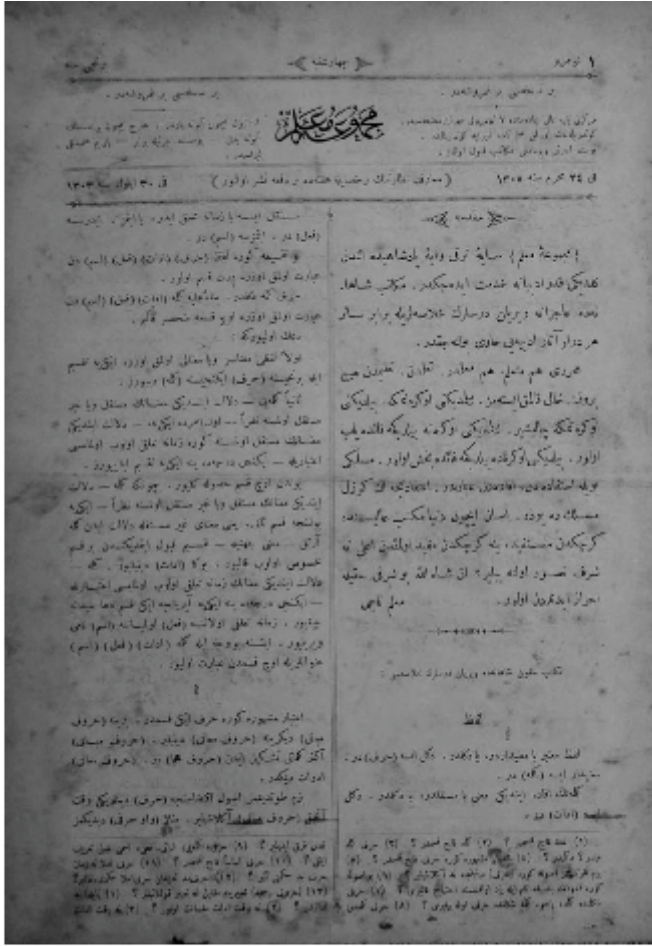
ilişkinin hiçbir zaman kopmaması gerektiğini belirtir: “İnsan bir halde devam eden mahlûklardan olmadığı cihetle ismen olduğu gibi fikren dahi tebeddül etmesi tabiidir. Ancak bazı sath-ı nazaran tarafından zannolunacağı üzere her fikri bir nişane-i terakki sanmak hatadır. Tebeddül oldur ki tedenniden haber verir. İşte burası ziyadesiyle şayan-ı dikkattir. Hiçbir akıl olamaz ki neydik, neyiz, ne olacağız noktalarını derpiş etmekten hâli kalmasın. Mazimizi, hâlimizi, istikbalimizi düşünmeliyiz. Hâlimizin mazimizden, istikbalimizin hâlimizden güzel olması için el birliği ile çalışmalıyız.” (Muallim Naci, 1303: 56)

Bu eşsiz bakış açısı nedeniyle Muallim Naci, aleyhinde pek çok söz söylenen, haklı ve haksız tenkit edilen, taraf tutarcasına övülen ya da düşmancasına eleştirilen ediplerin başında gelmektedir (İnal, 2000).

Sonuç

Yenileşme dönemi Türk edebiyatının tartışmalarla zenginleşen ilk dönemlerinin önemli isimlerinden olan Muallim Naci, divan edebiyatı şiir anlayışını sürdürmek isteyenler tarafından kendilerine önder kabul edilmiş ise de eski edebiyat anlayışını savunan diğer şairlerden farklı olarak yenileşmenin şart olduğunu dile getirmiş, fakat bu yenilik hareketlerinin eski gelenekten tamamen bağımsız olamayacağını, taklit ile yenilik kavramları arasındaki farkın benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Eski edebiyat anlayışının yok sayılmak istenmesine, tamamen reddedilmesine karşı çıkmış; batı anlayışının sadece taklit edilmesini de şiddetle eleştirmiştir. Bu doğrultudaki fikirlerini, kendi çıkardığı Mecmua-i Muallim dergisinde de ele almıştır.

Mecmua-i Muallim, Muallim Naci'nin Mektebi Hukuk ve Mekteb-i Sultani'de verdiği derslerin notlarını içeren, aynı zamanda edebiyatın nasıl yenileşmesi gerektiği ile ilgili düşüncelerini ifade ettiği yayınıdır. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde şekillenen önemli şairlerin hayatlarını, şiir anlayışlarını açıkladıktan sonra eserlerinden önemli miktarda örnek de vermiştir. Genellikle divan şiirinin övülmesi ve hem doğu hem batı kültürü ürünlerinin tercümelerini içermesi Mecmua-i Muallim'in, Muallim Naci'nin eski-yeni arasındaki dengeyi nasıl kurduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resim 1-“Mecmua-i Muallim” birinci sayısının ilk sayfası

Kaynaklar

- Altuniş, B. (2006). "Muallim Naci", Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Cilt 6. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Çonoğlu, S. (1995). Mecmua-i Muallim. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Duman, H. (2000). Başlangıçtan Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı
- İnal. M. K. (2000). Son Asır Türk Şairleri. Cilt 3. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Muallim Naci, "Mukaddime", Mecmua-i Muallim, nr. 1 (1303), s. 1.
- Muallim Naci, "Müstefiz", Mecmua-i Muallim, nr. 5 (1303), s. 20.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb", Mecmua-i Muallim, nr. 4 (1303), s. 14.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Şeyh Mehmed Esad Galib", Mecmua-i Muallim, nr. 4 (1303), s. 14.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Şeyhülislam Yahya Efendi", Mecmua-i Muallim, nr. 7 (1303), s. 25.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Bâkî", Mecmua-i Muallim, nr. 10 (1303), s. 39.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Usûlî", Mecmua-i Muallim, nr. 11 (1303), s. 43.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Sâbit", Mecmua-i Muallim, nr. 13 (1303), s. 51.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Mehmed Esrâr Dede", Mecmua-i Muallim, nr. 20 (1303), s. 78.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Fıtnat", Mecmua-i Muallim, nr. 49 (1304), s. 189.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Rağıp Mehmed Paşa", Mecmua-i Muallim, nr. 49 (1304), s. 193.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Nâîli-i Kadim", Mecmua-i Muallim, nr. 55 (1304), s. 217.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Azmizâde Mustafa Hâletî", Mecmua-i Muallim, nr. 58 (1304), s. 229.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Surûrî", Mecmua-i Muallim, nr. 28 (1303), s. 112.
- Muallim Naci, "Nümüne-i İntihâb - Sünbülzade Vehbî", Mecmua-i Muallim, nr. 30 (1303), s. 119.
- Muallim Naci, "Fuzulî'ye Peyrev Olabilir miyim", Mecmua-i Muallim, nr. 36 (1304), s. 143.
- Muallim Naci, "Geçen Nüshalarda Münderiç Makalenin Mabadı", Mecmua-i Muallim, nr. 20 (1303), s. 80.
- Muallim Naci, "Geçen Nüshalarda Münderiç Makalenin Mabadı", Mecmua-i Muallim, nr. 17 (1303), s. 68.
- Muallim Naci, "Dokuzuncu, On İkinci Nüshalarda Münderiç Makalenin Mabadı", Mecmua-i Muallim, nr. 14 (1303), s. 56.
- Muallim Naci. (2004). Osmanlı Şairleri. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları
- Şafak, Y. (2000). Mecmua-i Muallim'in Basılamayan Yazıları ve İrşadat-ı Gazali. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8, 131-168.
- Şimşekler, N. (1999). Muallim Nâci. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 6, 273-301.
- Tansel, F. Abdullah. (1953). Muallim Naci ile Recâizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebi Hadiseler. Türkiyat Mecmuası, C. 10, 159-200.
- Tarakçı, C. (1994). Muallim Nâci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki. Samsun: Sönmez Ofset.
- Tarakçı, C. (1994). Muallim Nâci. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Uçman, A. (2003). "Mecmua-i Muallim", TDV İŐlam Ansiklopedisi, Cilt 28. İstanbul: TDV Yayınları

Uçman, A. (1986). "Mecmua-i Muallim", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt 6. İstanbul: Dergâh Yayınları